

บริบทของการพิมพ์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

พัฒนาการของการพิมพ์หนังสือในเมืองไทย

การพิมพ์สมัยใหม่เป็นเทคโนโลยีของตะวันตกที่เผยแพร่เข้ามาสู่สังคมไทยโดยมีปัจจัยหลักสัมพันธ์กับการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ ในประวัติศาสตร์ของตะวันตกเองนั้น การพิมพ์เกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ของคริสต์ศาสนาในช่วงการปฏิรูปศาสนาอันนำไปสู่การเกิดนิกายโปรเตสแตนต์ กล่าวคือ ในคริสต์ศาสนานิกายโปรเตสแตนต์นั้น พระคัมภีร์ไบเบิลมีสถานะที่แตกต่างไปจากนิกายโรมันคาทอลิก โดยนิกายโปรเตสแตนต์เชื่อว่าปัจเจกชนทุกคนสามารถเข้าถึงพระเจ้าได้โดยผ่านการอ่านพระคัมภีร์ไบเบิล ซึ่งท้าทายความเชื่อเดิมที่ว่าพระหรือบาทหลวงเท่านั้นที่จะสามารถสื่อสารกับพระเจ้าได้ ดังนั้นจึงก่อให้เกิดความพยายามในการเข้าถึงพระเจ้าผ่านพระคัมภีร์ และทำให้มีการแปลไบเบิลจากเดิมที่มีเฉพาะภาษาละตินออกเป็นภาษาท้องถิ่นต่างๆ โดยเฉพาะในบรรดาแคว้นที่พูดภาษาเยอรมันของอาณาจักรโรมันอันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นแคว้นที่สนับสนุนขบวนการปฏิรูปศาสนา การให้ความสำคัญกับการเข้าถึงพระเจ้าผ่านการอ่านพระคัมภีร์ไบเบิลโดยตรงทำให้เกิดความต้องการเป็นเจ้าของพระคัมภีร์เพื่อนำมาศึกษาและตีความ จึงมีความพยายามทำสำเนาพระคัมภีร์ไบเบิลให้มากขึ้นโดยใช้เทคโนโลยีการพิมพ์ที่คิดค้นโดย โจฮาน กูเตนเบิร์ก โดยหนังสือเล่มแรกที่พิมพ์ก็คือคัมภีร์ไบเบิลฉบับภาษาละติน

การเผยแพร่ศาสนาในหมู่มิชชันนารีโปรเตสแตนต์จึงกระทำการอ่านและการพิมพ์หนังสือที่มีเนื้อหาจากพระคัมภีร์ไบเบิลแจกจ่ายโดยทั่วไป โดยมีพื้นฐานมาจากความคิดที่ว่า พระคัมภีร์ไบเบิลไม่ใช่เป็นเพียงบันทึกเรื่องราวและข้อบัญญัติทางศาสนาเท่านั้น แต่เป็นหนังสือที่คริสต์ศาสนิกชนที่ดีต้องอ่านอย่างพิถีพิถันและตีความ เพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงสัจจะได้อย่างแท้จริง ดังนั้นเทคโนโลยีการพิมพ์และพจนานุกรมภาษาท้องถิ่นต่างๆ จึงเป็นอุปกรณ์สำคัญที่ช่วยในการเผยแพร่ศาสนาในหมู่คนพื้นเมือง

หากจะกล่าวถึงความเป็นมาของการพิมพ์ในสยาม บางคนกล่าวย้อนได้ไกลสุดไปจนถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์ แต่เป็นการอ้างถึงโดยไม่ปรากฏหลักฐานแต่อย่างใด โดยมีการกล่าวถึงคณะทูตของโกษาปานที่เดินทางไปฝรั่งเศสสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ได้ไปเยี่ยมชมโรงพิมพ์และมีความสนใจต้องการจัดตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในสยามบ้าง แต่ก็ไม่มีปรากฏหลักฐานว่ามีการตั้งโรงพิมพ์ขึ้นหรือไม่

อย่างไรก็ดี อาจเป็นเพราะหลังจากนั้นไม่นานก็เกิดความวุ่นวายในปลายรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์ จนนำไปสู่การตั้งราชวงศ์บ้านพลูหลวง ของสมเด็จพระเพทราชา

สำหรับหลักฐานชิ้นอื่น มีการอ้างถึงบันทึกของคณะนักบวชคาทอลิกชาวฝรั่งเศสที่เดินทางมาสยามในสมัยพระนารายณ์ ได้รับพระราชทานที่ดินที่ตำบลเกาะพรหมณ์ เมื่อ พ.ศ. 2205 (ค.ศ. 1662) ซึ่งบาทหลวงลาโน (Mgr. Laneau) ใช้เป็นสถานที่ตั้งโรงพิมพ์เพื่อผลิตหนังสือสำหรับใช้ในการเผยแพร่ศาสนา กล่าวกันว่ามีถึง 26 รายการ แต่ไม่เหลือต้นฉบับมาจนปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ม.ล.มานิจ ชุมสาย ก็ไม่มั่นใจว่าข้อมูลดังกล่าวจริงเท็จอย่างไร เนื่องจากข้อมูลที่ค้นคว้าจากต้นสังกัดของคณะบาทหลวงที่ปารีสเองก็ไม่พบต้นฉบับ ส่วนทางสำนักงานของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในกรุงปารีสปัจจุบันก็ยืนยันว่าหากมีการพิมพ์ทางสยามต้องส่งสำเนากลับมายังปารีสแน่นอน¹

ความเป็นไปได้อีกประการก็คือ มีหลักฐานที่แสดงถึงความพยายามของบรรดาบาทหลวงชาวฝรั่งเศสหรือคณะมิสซังแห่งกรุงสยาม ที่คิดจะตั้งโรงพิมพ์เพื่อพิมพ์หนังสือเกี่ยวเนื่องกับคริสต์ศาสนาเพื่อเผยแพร่ แทนที่จะสั่งหนังสือจากต่างประเทศเข้ามา โดยหลักฐานที่เก่าที่สุดเกี่ยวกับโรงพิมพ์ของคณะมิสซังนี้เป็นจดหมายของบาทหลวงการ์โนต์ (Mgr. Garnault) ซึ่งเป็นจดหมายติดต่อกับเพื่อสั่งอุปกรณ์และแท่นพิมพ์เข้ามาในสยามในสมัยรัชกาลที่ 1 จึงคาดการณ์ได้ว่าแท่นพิมพ์ที่นำเข้ามาทำให้เกิดโรงพิมพ์ของโบสถ์ซางตาครุสฝั่งธนบุรี โดยปรากฏผลงานพิมพ์เป็นหลักฐานที่เก่า

---

¹ ม.ล.มานิจ ชุมสาย, "คำนำหนังสือ Kham Son Christang," หนังสือ คำสอนคริสตัง ภาคต้น (กรุงเทพฯ: เฉลิมนิมิตการพิมพ์, 2527), หน้า 14-16.

แก่ที่สุดของหนังสือที่พิมพ์ในสยาม คือเรื่อง คำสอนคริสตังภาคตัน ซึ่งพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อบาทหลวงการินต์ได้ดำรงตำแหน่งสังฆราชแล้ว?

คำสอนคริสตังภาคตัน เป็นหนังสือขนาดประมาณพ็อกเก็ตบุ๊ก เนื้อหาเป็นข้อธรรมในหมวดต่างๆ ของพระคัมภีร์ใหม่ เข้าใจว่าใช้สำหรับบาทหลวงเทศน์สอนคนในโบสถ์ โดยพิมพ์ด้วย

---

² "เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศกับครั้งกรุงธนบุรีแลกรุงรัตนโกสินทรตอนต้น ภาคที่ 6," ประชุมพงศาวดารภาคที่ 39 (พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์, มหาอำมาตย์โท หม่อมเจ้าธำรงศิริ พิมพ์ในการบำเพ็ญกุศล อายุครบ 50 ปี, 2469), หน้า 168.

บาทหลวงการินต์ ดำรงตำแหน่งเป็นพระสังฆราช หรือประมุขมิสซังแห่งกรุงสยาม เป็นหนึ่งในคณะมิสซังต่างประเทศของคณะบาทหลวงฝรั่งเศส มีชื่อเต็มว่า อาร์โนต์-อังตวน การินต์ (บางทีก็เขียนเป็นการินลด์) เกิดเมื่อ พ.ศ. 2288 (ค.ศ. 1745) ที่เมืองตูลูส แขวงไฮต์-กาโรน ท่านมาถึงบางกอกเมื่อ เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2314 (ค.ศ. 1771) พร้อมกับคุณพ่อเลอบ็อง ซึ่งเป็นผู้ช่วยประมุขมิสซังขณะนั้น (คุณพ่อเลอบ็องผู้นี้ต่อไปได้เป็นพระสังฆราชประมุขมิสซังแห่งสยาม และได้สร้างโบสถ์ขางตาครูสขึ้นเมื่อวันที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2312 หรือ ค.ศ. 1769) ได้เข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน แต่เกิดความขัดแย้งกับพระเจ้าตากสินในเรื่องที่คณะบาทหลวงไม่ต้องการให้ขุนนางไทยที่นับถือคริสต์ศาสนาไปดื่มน้ำพิพัฒน์สัตยา เนื่องจากเห็นว่าเป็นพิธีทางลัทธิเดียรถีย์ จึงถูกจำคุกในปี พ.ศ. 2318 (ค.ศ. 1775) และในปี พ.ศ. 2322 (ค.ศ. 1779) ก็ถูกเนรเทศออกไปจึงต้องไปพักอยู่ที่ปิ่นัง และเคดาห์ (ไทรบุรี) อยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง จนเมื่อวันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2330 (ค.ศ. 1787) บาทหลวงการินต์ได้รับแต่งตั้งเป็นประมุขมิสซังแห่งกรุงสยาม และในสมัยรัชกาลที่ 1 จึงมีรับสั่งให้คณะบาทหลวงกลับเข้ามาสอนศาสนาได้ ท่านจึงกลับเข้ามาราวปี พ.ศ. 2339 (ค.ศ. 1796) บาทหลวงการินต์ถึงแก่กรรมที่จังหวัดจันทบุรี เมื่อวันที่ 4 มีนาคม พ.ศ. 2354 (ค.ศ. 1811) หลังจากที่ป่วยมาเป็นเวลานาน รวมอายุได้ 66 ปี ทรัพย์สินมรดกทั้งหมดของบาทหลวงการินต์ถูกส่งกลับไปให้ญาติที่กรุงปารีสรวมทั้งหนังสือ คำสอนคริสตัง นี้ด้วย เนื่องจากบาทหลวงการินต์ได้เก็บไว้เป็นสมบัติส่วนตัว 1 ชุด และเป็นสำเนาฉบับเดียวที่ปรากฏอยู่ ส่วนสำเนาฉบับอื่นๆ คาดว่าคงสูญหายหมดแล้ว, ดู ประวัติพระศาสนจักรคาทอลิกไทย สมัยกรุงศรีอยุธยา - สังคายนาวาติกันที่ 2 (พ.ศ. 2098 - พ.ศ. 2508) (กรุงเทพฯ: วิทยาลัยแสงธรรม, 2533), หน้า 159-160, 190-6 และ 201. และ ม.ล.มานิจ ชุมสาย, "คำนำหนังสือ Kham Son Christang," หนังสือ คำสอนคริสตัง ภาคตัน, หน้า 14.

"ภาษาวัต" (Romanized Language)³ คือเป็นตัวอักษรโรมันถ่ายเสียงเป็นภาษาไทย ตัวพิมพ์เข้าใจว่ามีการหล่อขึ้นใช้เอง แต่ในขณะนั้นยังไม่มีตัวพิมพ์ภาษาไทย

ในเรื่องของตัวพิมพ์ภาษาไทยนั้น จากการศึกษาของ ขจร สุขพานิช กล่าวว่า เริ่มต้นจากการประดิษฐ์ของบรรดามิชชันนารีโปรเตสแตนต์ในพม่า⁴ คือนางแอนนา จัดสัน หรือ แนนซี หรือ แอนน์ (Ann Hazeltine Judson) ภรรยาของหมอจัดสัน (Adoniram Judson) คณะแบปติสต์ชาวอเมริกัน⁵ กล่าวคือเมื่อนางจัดสันและสามี (คือ สาธุคุณจัดสัน) ยังพำนักที่ร่างกุ้งในปี ค.ศ. 1813 (พ.ศ. 2356) นางได้เรียนภาษาไทยจากบรรดาคนไทยในพม่าจนสามารถแปลพระคัมภีร์ออกเป็นภาษาไทยได้ และต้องการพิมพ์หนังสือเพื่อเผยแพร่ศาสนาในหมู่คนไทยในพม่า จึงคิดและดำเนินการหล่อตัวพิมพ์ภาษาไทยขึ้นใช้ในพม่า นั้น โดยความช่วยเหลือของ จอร์จ ฮัฟ (George H. Hough) ซึ่งเป็นช่างพิมพ์ของคณะแบปติสต์แห่งอเมริกา ซึ่งได้นำแท่นและตัวพิมพ์ภาษาอังกฤษมาตั้งโรงพิมพ์ในพม่า เขาได้ช่วยนายและนางจัดสันหล่อตัวพิมพ์ทั้งภาษาพม่าและภาษาไทยขึ้นในปี ค.ศ. 1819 (พ.ศ. 2362)⁶ ต่อมาในเดือนพฤศจิกายนปีเดียวกันนี้พระเจ้าปะดุงก็ได้เสด็จสวรรคต ความไม่มั่นคงจากการเปลี่ยนรัชกาลทำให้มิชชันนารีต้องเคลื่อนย้ายจากพม่าไปกักตาดในอินเดียที่เมืองเซรัมโบร์และนำตัวพิมพ์ภาษาไทยชุดนี้ไปด้วย ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าตัวพิมพ์ภาษาไทยชุดนี้ คือตัวพิมพ์ภาษาไทยชุดที่ ร.อ.เจมส์ โลว์ (Captain James Low) ได้นำมาใช้พิมพ์เป็นบางส่วนในตำราไวยากรณ์ภาษาไทย (A Grammar of the Thai or Siamese Language) เมื่อ พ.ศ. 2371 ในสมัยรัชกาลที่ 3

ต่อมาเมื่ออังกฤษสถาปนาสิงคโปร์ขึ้นเป็นเมืองใหม่ใน ค.ศ. 1821 (พ.ศ. 2364) ทำให้สิงคโปร์ขณะนั้นเป็นที่รวมของสินค้า การเดินเรือทั้งของบรรดาพ่อค้าชาวตะวันตกและชาวจีน รวมทั้งการเผยแพร่ศาสนา ที่สิงคโปร์นี้เองที่มิชชันนารีแห่งคณะ London Missionary Society สอง

³ คุณพ่อสุรชัย ชุ่มศรีพันธ์, "หนังสือคำสอนคริสตัง," คำสอนคริสตัง ฉบับภาษาวัต และคำอ่าน (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อัสสัมชัญ, 2540), หน้าคำนำ.

⁴ สรุปความจากส่วนที่ว่าด้วยเรื่องตัวพิมพ์อักษรไทยใน ขจร สุขพานิช, ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: ศูรสภา, 2536), หน้า 6-20.

⁵ ดูภาคผนวกใน "กำเนิดตัวพิมพ์อักษร-ภาษาไทยในสยาม," พจนานุกรม ฉบับมติชน (กรุงเทพฯ: มติชน, 2547), หน้า 1023.

⁶ บางแห่งว่าเป็นปี พ.ศ. 2359 ดูภาคผนวกใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 1024.

ท่านคือ โรเบิร์ต เบิร์น (Robert Burn) และ ทอมสัน (Thomson) ได้สั่งซื้อตัวพิมพ์ภาษาไทยจาก โรงพิมพ์คณะแบปติสต์ที่กัลกัตตามาตั้งโรงพิมพ์ที่สิงคโปร์ โดยมีหลักฐานว่ามีการพิมพ์หนังสือเรื่อง หนังสือพระธรรมลูกา แปลโดยศาสตราจารย์ คาร์ล กุตสลาฟ (Carl Augustus Friedrich Gutzlaff) อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่าตัวพิมพ์ของ หนังสือพระธรรมลูกา และ ตำราไวยากรณ์ ภาษาไทย แตกต่างกัน จึงมีความเป็นไปได้ว่าอาจมีการหล่อตัวพิมพ์ขึ้นใหม่⁷ เมื่อเบิร์นถึงแก่กรรม ในปี ค.ศ. 1832 (พ.ศ. 2375) โรงพิมพ์จึงขายแท่นและตัวพิมพ์ภาษาไทยแก่มิชชันนารีคณะ A.B.C.F.M. (American Board of Commissioners for Foreign Missions)⁸

เมื่อหมอบรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) มาถึงสิงคโปร์ในปี ค.ศ. 1835 (พ.ศ. 2378) คณะ A.B.C.F.M. จึงมอบแท่นและตัวพิมพ์ภาษาไทยแก่เขา หมอบรัดเลย์จึงนำเข้ามากรุงเทพฯ และเริ่มใช้ตีพิมพ์ครั้งแรกบริเวณที่พักของคณะบริเวณตรอกกัปตันบุชในวันที่ 3 มิถุนายน ค.ศ. 1836 (พ.ศ. 2379) โดยมีช่างพิมพ์ คือ ศาสตราจารย์ชาร์ลส์ โรบินสัน (Reverend Charles Robinson) และ โรเบิร์ต ดาเวนพอร์ต (Robert Davenport)⁹ คือหนังสือเรื่อง บัญญัติ 10 ประการและเนื้อเรื่องย่อ คำอธิบายและบทสวดสั้นๆ 1 บท เพลงสวด 3 บท ทั้งหมดพิมพ์รวมเป็น 1 เล่มจำนวนพิมพ์ 1,000 ฉบับ ถือเป็นครั้งแรกที่มีการตีพิมพ์หนังสือภาษาไทยในประเทศ ดังนั้น โดยทั่วไปแล้วจึงมักถือเอาการที่หมอบรัดเลย์นำแท่นและตัวพิมพ์เข้ามานี้เป็นจุดเริ่มต้นของการ พิมพ์ในประเทศไทย¹⁰

จนในปี พ.ศ. 2382 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 โปรดให้ โรงพิมพ์ของหมอบรัดเลย์พิมพ์ "ประกาศห้ามสูบบุหรี่" จำนวน 9,000 ฉบับ ซึ่งเป็นเอกสารราชการ ไทยที่ใช้เทคนิคในการพิมพ์เป็นครั้งแรก¹¹ กล่าวได้ว่า การเข้ามาของเทคโนโลยีการพิมพ์ที่ก่อให้เกิด

⁷ "กำเนิดตัวพิมพ์อักษร-ภาษาไทยในสยาม," พจนานุกรม ฉบับมติชน, หน้า 1025-1026.

⁸ ขจร สุขพานิช, ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย, หน้า 6-20.

⁹ ดี บี บรัดเลย์, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๑ จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศ สยาม (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, พิมพ์ในารศพระยาสารสินสวามิภักดิ์ (เทียนฮี้ สารสิน), 2468), หน้า 59.

¹⁰ "กำเนิดตัวพิมพ์อักษร-ภาษาไทยในสยาม," พจนานุกรม ฉบับมติชน, หน้า 1027.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1029.

ผลกระทบต่อสังคมไทยโดยตรงนั้นอาจจะเริ่มจากการที่หมอบรัดเลย์ได้รับพระบรมราชานุญาตจากรัชกาลที่ 3 ให้ช่วยพิมพ์ประกาศห้ามสูบบุหรี่ กระทั่งอาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมการพิมพ์ในสังคมไทยได้เริ่มขึ้นตั้งแต่เอกสารแผ่นนี้

ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2384 จึงมีการหล่อตัวพิมพ์ขึ้นใหม่ในสยามเป็นผลสำเร็จเป็นครั้งแรก และได้มีการนำไปถวายรัชกาลที่ 4 ซึ่งในขณะนั้นยังมีได้ทรงครองราชย์และเป็นภิกษุอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นตัวพิมพ์ภาษาไทย 1 ชุดภาษาอังกฤษ 1 ชุด อันเป็นจุดเริ่มต้นของโรงพิมพ์วัดบวร ซึ่งเป็นการดำเนินงานโดยคนไทย ต่อมาใน พ.ศ. 2385 จึงนำไปพิมพ์ คำภีร์ครุฑรทรักษา และ บางกอกรีคอร์ด (The Bangkok Recorder) ในวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2387 ตามลำดับ¹²

งานพิมพ์ในระยะแรกอีกกลุ่มหนึ่ง คือการทำพจนานุกรม (Dictionary) บรรดาพจนานุกรมภาษาไทยหรือพจนานุกรมความหมายที่จัดทำขึ้นในระยะแรกนี้ โดยมากเป็นความคิดริเริ่มของบาทหลวงและมิชชันนารี โดยอาศัยความร่วมมือจากปัญญาชนหรือผู้รู้ชาวไทยในสมัยนั้นกลุ่มหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็น สัทพะ พะจะนะ พาสาทิ ของสังฆราช ปาเลกัวซ์ พจนานุกรมของหมอบรัดเลย์ และ อักษรภิกษานศรภัต ของหมอบรัดเลย์ โดยเฉพาะกรณีของ "อาจารย์ทัต" ที่ช่วยหมอบรัดเลย์ทำ อักษรภิกษานศรภัต เนื่องจากงานเหล่านี้มีส่วนสำคัญต่อการเผยแพร่ศาสนาเพื่อการสื่อสารให้ถูกต้องและเข้าใจคนพื้นเมือง อย่างไรก็ตามงานของบรรดาบาทหลวงและมิชชันนารีเหล่านี้ส่วนหนึ่งได้กลายเป็นความพยายามในการสร้างระบบภาษาไทยที่เป็นมาตรฐานให้สามารถศึกษา เรียนรู้และใช้งานได้ง่ายขึ้น ทั้งในด้านความพยายามที่จะจับความหมายของคำให้เป็นระบบโดยการจัดทำพจนานุกรม การสร้างหล่อแบบตัวพิมพ์อักษรภาษาไทยให้เป็นสัดส่วนมาตรฐานในกรอบสี่เหลี่ยมเพื่อความสะดวกในการผลิตโดยกระบวนการพิมพ์ ซึ่งแต่เดิมตัวหนังสือไทยตามลายมือของอาลักษณ์ทั้งหลายนิยมเล่นหางและความสวยงามของลายมืออาลักษณ์แต่ละคน เมื่อเข้าสู่ระบบการพิมพ์แล้วสิ่งที่อยู่ในจาริตของการผลิตหนังสือแบบเดิมของไทยก็ค่อยๆ หายไป

แต่งานพิมพ์ที่น่าสนใจที่สุดในช่วงเวลานี้ก็คือ หนังสือพิมพ์และหนังสือเล่ม ซึ่งมีทั้งเรื่องเชิงความรู้และที่เป็นเรื่องอ่านเล่น ซึ่งอย่างหลังนี้น่าจะเป็นงานพิมพ์ที่ทำรายได้ให้แก่โรงพิมพ์ และ บรรดามิชชันนารีเหล่านี้มากที่สุด

ในระหว่างงานพิมพ์สองประเภทนี้หนังสือพิมพ์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นก่อน หนังสือพิมพ์ฉบับแรกคือ บางกอกรีคอร์ด โดย หมอบรัดเลย์ ซึ่งเริ่มออกในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นรายปักษ์ 15 วันออก

¹² พจนานุกรม ฉบับมติชน, หน้า 1030-1031.

หนึ่งครั้ง อย่างไรก็ตามหนังสือพิมพ์ บางกอกรีคอดเดอ ยุคแรกนี้ (ค.ศ. 1844-5) ออกได้ไม่นานก็ต้องหยุดไปเป็นเวลานาน และเริ่มออกอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 4 (ค.ศ. 1865-7) เนื้อหาภายในหนังสือนอกจากจะเป็นข่าวทั้งภายในประเทศ (กรุงเทพฯ และปริมณฑล) และต่างประเทศ ตารางสินค้าเข้าออกทางเรือ ราคาสินค้าในที่ต่างๆ ที่สยามมีการติดต่อ รวมทั้งโฆษณาต่างๆ แล้ว ยังมีความเรียงกึ่งบทความที่เสนอความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์การแพทย์ ดูประหนึ่งเป็นการแสดงอำนาจและความเหนือกว่าของชาวตะวันตกและคริสต์ศาสนา นอกจากนี้ยังมีนิทานสุภาพเป็นการสอน และความเรียงสื่อบทบรรณาธิการแสดงความคิดเห็นและทรรศนะของตัวหมอบรัดเลย์ ต่อสยามและราชสำนัก อีกบทบาทหนึ่งของบางกอกรีคอดเดอก็คือ ช่องทางที่ราษฎรบางส่วนร้องเรียนในเรื่องที่ไม่ได้รับความเป็นธรรมจากบรรดาเจ้าหน้าที่บ้านเมือง บางกอกรีคอดเดอ ดำเนินงานได้อย่างเป็นกิจลักษณะอย่างจริงจังในสมัยรัชกาลที่ 4 ต่อเนื่องจนมาหยุดลงในกรณีกงสุลโอบาเรต์ของฝรั่งเศส จึงต้องมีการปิดตัวเองไปเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1867 แต่กิจการโรงพิมพ์ก็ยังคงดำเนินงานมาจนกระทั่งถึงต้นรัชกาลที่ 5 คือหลังจากหมอบรัดเลย์เสียชีวิตแล้วโรงพิมพ์ดังกล่าวก็ยังคงทำต่อเนื่องมาอีกหลายปีจึงหยุดกิจการลง

หนังสือพิมพ์ในช่วงเวลานั้นนอกจาก บางกอกรีคอดเดอ แล้วยังมี หนังสือพิมพ์บางกอกคาเลนดาร์ (Bangkok Calendar) ซึ่งออกครั้งแรกในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1847-1850 (พ.ศ. 2390-2393) มีหมอบรัดเลย์ (J.H. Chandler) เป็นบรรณาธิการ ส่วน หนังสือพิมพ์บางกอกคาเลนดาร์ฉบับที่หมอบรัดเลย์เป็นทั้งเจ้าของและบรรณาธิการนั้น เป็นหนังสือรายปีออกตั้งแต่ พ.ศ. 2402-2416 เป็นภาษาอังกฤษ ลักษณะคล้ายวารสาร มีขนาดเดียวกับบางกอกรีคอดเดอ โดยทุกเล่มมีปฏิทินเป็นรายเดือน เนื้อหาจะเน้นเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีและค่านิยมของคนไทย¹³ นอกจากนี้แล้วในสมัยนั้นยังมีหนังสือพิมพ์ฉบับอื่นๆ อีก ได้แก่ Siam Time Weekly, Siam Monitor, Daily Advertiser ซึ่งทั้งหมดนี้หมอบรัดเลย์มีส่วนเกี่ยวข้องด้วยแทบทั้งสิ้น หากไม่**เป็นบรรณาธิการก็อยู่ในฐานะเป็นผู้พิมพ์ผู้โฆษณา**¹⁴

¹³ สุกัญญา ตีรวนิช, ประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช (พ.ศ. 2325-2475), หน้า 41-44.

¹⁴ หมอบรัดเลย์กับสังคมไทย (เอกสารประกอบการสัมมนาของโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ณ ตึกอเนกประสงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 16-17 กรกฎาคม 2528), หน้า 25.

ในส่วนของหนังสือเล่มส่วนมากที่หมอบรัดเลย์พิมพ์มักเป็นหนังสือเล่มที่มีขนาดใหญ่ปกแข็ง เดินทองสวยงาม ตัวอย่างเช่น สามก๊ก และพงศาวดารต่างๆ หนังสือจึงมีราคาแพง ลูกค้าส่วนใหญ่ จึงเป็นเจ้าของนายหรือขุนนาง¹⁵ แต่คู่แข่งในกิจการพิมพ์อีกคนหนึ่งในสมัยนั้นคือ หมอสมิท¹⁶ ซึ่งจะ เน้นการพิมพ์หนังสือประเภทประโลมโลกย์หรือหนังสือตลาด ที่มีเค้าโครงเรื่องประเภทจักรวาล¹⁷ โดยพิมพ์เป็นเล่มเล็กๆ บางๆ ขายในราคาที่ย่อมเยาว่าและคนทั่วไปที่รู้หนังสือสามารถพอซื้อ อ่านได้ ใน ตำนานหนังสือสามก๊ก ของสมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ได้ให้ภาพของการ ขยายตัวของกิจการพิมพ์และแข่งขันของโรงพิมพ์สำคัญอย่างของหมอบรัดเลย์และหมอสมิทขณะนั้น ดังนี้

¹⁵ เอนก นาวิกมูล, ตำนานห้างร้านสยาม (กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี่, 2539), หน้า 16

¹⁶ Rev. Samuel Jones Smith (Cannanore) July 6, 1820 - October 10, 1909 ประวัติของหมอสมิทเหลือหลักฐานไว้ให้เราทราบน้อยกว่าหมอบรัดเลย์มาก ทั้งนี้หมอสมิทเกิดที่อินเดีย ต่อมาบิดาซึ่งเป็นชาวอังกฤษได้นำมายังประเทศพม่า และบิดาได้เสียชีวิตลง ศาสนาจารย์จอห์น เทย์เลอร์ โจนส์ (John Taylor Jones) ในสังกัดคณะแบปติสต์ที่ได้รับเป็นบุตรบุญธรรม และนำตัวมายังกรุงเทพฯ ในขณะที่สมิทมีอายุได้เพียง 12 ปี อยู่ได้ 3 ปีจึงถูกส่งไปสหรัฐอเมริกาเพื่อเล่าเรียนวิชาต่างๆ รวมถึงการพิมพ์หนังสือด้วยเป็นเวลา 14 ปีจึงกลับมาที่สยามในฐานะล่ามพิเศษของทูตอเมริกัน และต่อมาได้อยู่ในสังกัดคณะแบปติสต์ที่กรุงเทพฯ ตั้งโรงพิมพ์เมื่อ 1859 (หรือ 1858 หรือราว 2411-12) เนื่องจากแผนกที่กรุงเทพฯ ถูกยุบเลิกจึงต้องหาทุนเองเพื่อทำกิจกรรมต่อไป การได้ไปใช้ชีวิตถึง 14 ปีในสหรัฐฯ น่าจะมีความสำคัญและบ่มเพาะประสบการณ์ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานในสยาม โดยเฉพาะการที่สหรัฐฯ ในช่วงนั้นยังอยู่ในบรรยากาศของการตื่นตัวในการเผยแพร่ศาสนาอย่างขนานใหญ่ด้วยแนวคิดที่ว่าสหรัฐฯ เป็นอิสราเอลใหม่ จากรูปถ่ายของหมอสมิทพบว่าเคยเป็นล่ามให้กับคณะทูตจากปัตตาเวีย (ชาวดัชต์) จึงน่าจะเชี่ยวชาญภาษาอังกฤษ (อเมริกัน) มลายู หรือจะรวมถึงภาษาดัชต์ด้วยก็เป็นได้ นอกเหนือจากภาษาโปรตุเกส หมอสมิทมีชื่อเสียงจากการพิมพ์หนังสือพระอภัยมณีของสุนทรภู่ขายจนมีฐานะร่ำรวย ท้ายที่สุดถูกฟ้องร้องจากมิชชันนารีจากการพิมพ์หนังสือเรื่องทางโลกย์ ไม่เป็นการส่งเสริมการเผยแพร่ศาสนา จนเลิกกิจการการพิมพ์เรื่องประโลมโลกย์ขาย นอกจากการพิมพ์หนังสือเหล่านั้น หมอสมิทยังเป็นเจ้าของหรือผู้ออกหนังสือพิมพ์ สยามสมัย และหนังสือพิมพ์หัวอื่นๆ อีกสองสามฉบับ ซึ่งเป็นคู่แข่งกับหนังสือพิมพ์ของหมอบรัดเลย์, ดู ขจร สุขพานิช, ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: CURSUA, 2536), หน้า 6-20; เอนก นาวิกมูล, ฝรั่งในเมืองสยาม (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงดาว, 2542), หน้า 183-189; สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ, ตำนานหนังสือสามก๊ก (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ 2515), หน้า 38.

¹⁷ เอนก นาวิกมูล, ตำนานห้างร้านสยาม, หน้า 20.

"หนังสือไทยที่ตีพิมพ์จับแพร่หลายเมื่อตอนปลายรัชกาลที่ ๔ พอถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดบำรุงการศึกษา ทรงอุดหนุนซ้ำ การพิมพ์หนังสือไทยก็ยิ่งเจริญขึ้นโดยรวดเร็ว ก็ในสมัยเมื่อแรกขึ้นรัชกาลที่ ๕ นั้นมี โรงพิมพ์อันนับว่าเป็นโรงใหญ่อยู่ ๓ โรง คือ โรงพิมพ์หลวงตั้งอยู่ที่ในพระบรมมหาราชวัง (ตรงบริเวณสวนศิวาลัยบัดนี้)... โรง ๑ โรงพิมพ์ของหมอบรัดเลมิชชันนารีอเมริกัน ตั้งอยู่ที่ริมปากคลองบางกอกใหญ่ โรง ๑ โรงพิมพ์ของหมอสมิทธิมิชชันนารีชาติอังกฤษ ตั้งขึ้นที่บางคอแหลมโรง ๑"¹⁸

โดยที่ทั้งโรงพิมพ์ของหมอบรัดเลย์กับโรงพิมพ์ของหมอสมิทธินั้นต่างก็หาต้นฉบับมาตีพิมพ์ โดยขอต้นฉบับมาจากสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และคงจะมีการแย่งต้นฉบับกันนำไปพิมพ์ "ท่านจึงไกล่เกลี่ยให้หมอบรัดเลเอาแต่หนังสือจำพวกความร้อยแก้ว เช่น เรื่องพงศาวดารจีนไปพิมพ์ ส่วนหมอสมิทธิให้พิมพ์หนังสือจำพวกบทกลอน"¹⁹ และคงเป็นเหตุผลทำให้เกิดการซื้อลิขสิทธิ์งานเขียนเรื่อง นิราศลอนดอน ของหม่อมราโชทัยไปตีพิมพ์ เดือนใจ สิ้นทะเลเกิด ได้ลองสำรวจรายชื่อหนังสือที่หมอสมิทธิพิมพ์จากรายการในหน้าปกในของหนังสือที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นดังนี้

๑ หนังสือออกใหม่ คือ วิสัชนู คาวี จินตามณี พระสุริวงษพรหมเมศ นิราศนางกระษัตริชาบา...

๑ หนังสือไทยอื่นอันมีขายที่โรงพิมพ์บางคอแหลม ที่ตึกแม่แพ อยู่ตึกเสาชิงช้า ถนนบำรุงเมือง ห้างนายยิ้มวัดเกาะ นายสินอยู่ริมสำเพง แพนายเทพ ตรงปากคลองบางหลวง...

เรื่องใหญ่ไปปกแข็ง คือ

¹⁸ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานหนังสือสามก๊ก, หน้า 36.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

๑ พระอะไภยมะณี อุณรุท วงษ์สวรรค์ จันทะโครบ จินตามะณี เสภา
ลักษณะวงษ์ อีเหนา พระสมุท สิงห์ไกรภพ เบญจมาศทอง รามเกียรติ์ สังข์ทอง กากี
โลกนิตย ขงจู้ สุภาสิตจีน มงคลทิปนีแปล เป็นสุภาสิตสอนหญิง ตำราดาว ตำราคิด
เลขอย่างใหม่ สิบสิง เหลี่ยม ทิวสังวาล ชูยถั่ง ราชาริราช ดาหลัง วงษ์เทวราช
สุวรรณ เสียร สยามริปอซิโอรี้ ปกมнала อังกฤษ พระคริสวงษ์ตามมัดธาย ฆะ

เป็นเรื่องเล็กไปปกอ่อน คือ

๑ สุภาสิตสอนเด็ก สุภาสิตพระร่วง สุภาสิตโคลงอย่างเก่า สุภาสิตโคลง
อย่างใหม่ สุภาสิตไทยสอนหญิง สุภาสิตชี่ยา พี่เกกสอนบุตร ... ปลาบู่ทอง เรื่องอุ
ไท คำ เดือนสติ ตำราการโรงพิมพ์ ... ตำรายาเกล็ด รามสินว่าด้วยสมอากาศ
ปทานุกรม ... ราชทูตสยามไปกรุงฝรั่งเศส ราชทูตสยามไปกรุงลอนตัน ฆะ

๑ นิราศเกาะจวน นิราศชมตลาด นิราศเดือน นิราศพระแท่นดงรัง นิราศ
เมืองเพชร... นิราศสระบุรี นิราศยิสาร นิราศรางวัดนา ฆะ²⁰

จากรายชื่อหนังสือข้างต้นจะพบว่าส่วนหนึ่งเป็นเรื่องจักรๆวงค์ๆ ที่บางเรื่องได้รับความนิยม
อย่างสูงจนกระทั่งว่าการพิมพ์นิยายกลอนอย่าง พระอภัยมณี ออกมาขายเพียงเรื่องนี้เรื่องเดียวนั้น
ก็สามารถทำให้หมอสmithสร้างตึกได้เป็นหลังๆ แต่หลังจากนั้นหมอสmithต้องเลิกกิจการพิมพ์เรื่อง
จักรๆ วงค์ๆ และนิยายประโลมโลกย์ไปในช่วงต้นรัชกาลที่ 5 เนื่องจากถูกมิชชันนารีฟ้องร้องว่า
พิมพ์หนังสือไม่มีศีลธรรม โดยนำบทสังวาสและตอนที่หยาบโลนจากงานที่หมอสmithพิมพ์เช่น บท
เสภาเรื่อง ขุนช้างขุนแผน มาแปลเพื่อเป็นหลักฐาน²¹

การพิมพ์ในเมืองไทยกับปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขต

ปัจจัยประการหนึ่งที่มีผลกระทบต่อการขายตัวของหนังสือพิมพ์และสื่ออื่นๆ ซึ่งมีเนื้อหา
วิพากษ์และเสียดสีผู้มีอำนาจ ก็คือเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ตามที่ได้ปรากฏใน สนธิสัญญา

²⁰ เดือนใจ สินทะเกิด, วรรณคดีชาวบ้าน “วัดเกาะ”, หน้า 19-20.

²¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานหนังสือสามก๊ก, หน้า 38.

เบาว์ริง และสนธิสัญญาอื่นๆ ที่สยามได้ลงนามเอาไว้กับชาติตะวันตกมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นผลทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐปราศจากอำนาจในการบังคับจับกุมผู้วิพากษ์วิจารณ์ชนชั้นสูง เนื่องจากความเป็นคนในบังคับต่างชาติ

ในสนธิสัญญาเบาว์ริงนั้น นอกจากเนื้อหาสำคัญที่ว่าด้วยการระบอบราชาธิปไตยต่างๆ ให้เป็นระบบมากขึ้นแล้ว ยังมีเนื้อหาเกี่ยวกับการให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตด้วย สิ่งนี้เป็นผลจากการที่สยามในสมัยรัชกาลที่ 4 ยังคงใช้กฎหมายแบบจารีตนครบาลในการพิจารณาคดี มีการลงโทษตอกเล็บ บีบขมับ ซึ่งรุนแรงและในสายตาของชาวตะวันตกเห็นว่าป่าเถื่อนไม่เป็นธรรม ทำให้ชาติตะวันตกเหล่านี้ใช้เป็นข้ออ้างไม่ยอมรับการตัดสินคดีความของผู้พิพากษาของสยาม และต้องการให้ชาวตะวันตกที่เข้ามาอาศัยหรือติดต่อในสยามได้รับการคุ้มครองจากระบบกฎหมายและการศาลของตน ชาติตะวันตกเหล่านี้จึงต้องการให้สยามยอมรับเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งจะเปิดโอกาสให้มีการส่งตัวคนในบังคับของชาติตะวันตกที่กระทำความผิดไปขึ้นศาลกงสุล หรือศาลของรัฐบาลสยามที่จัดตั้งขึ้นสำหรับพิจารณาคดีของคนในบังคับต่างชาติ โดยมีผู้แทนและทนายความของต่างชาติเข้าร่วมด้วย บุคคลเหล่านี้จึงอยู่นอกอำนาจการควบคุมของกฎหมายและเจ้าหน้าที่สยาม

ในระยะแรกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตยังไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมมากนัก เนื่องจากมีการตีความผู้ที่มีสิทธิดังกล่าวอย่างจำกัดเฉพาะชาวยุโรป แต่ได้มีการอ้างสิทธิเหล่านี้กันมากขึ้น ทั้งฝ่ายประเทศมหาอำนาจเองที่ต้องการให้คนในปกครองของตนได้สิทธิสภาพนอกอาณาเขต และฝ่ายผู้ที่เพิ่งอพยพเข้ามายังพระราชอาณาจักรแล้วต้องการจะหลบเลี่ยงกฎหมายข้อบังคับต่างๆ ที่สยามกำหนดเอาไว้

ในส่วนแรก ภายหลังจากการตั้งอาณานิคมในดินแดนรอบๆ สยาม ชาตินิยมอำนาจยุโรปได้ประกาศให้คนในบังคับของตน กินความถึงคนท้องถิ่นอาทิวลา ลาว เขมร และเวียดนามที่เข้ามาค้าขายในสยาม ซึ่งกลายมาเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสภายหลังจากที่ฝรั่งเศสได้โคชินจีนมาเป็นอาณานิคม รวมถึงบรรดาผู้ที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากในสยามมาช้านาน อาทิวลาและเสียมราฐที่สยามกวาดต้อนมาหลังจากได้ชัยชนะในสงคราม และผู้ลี้ภัยอาทิวลาเวียดนามที่นับถือคริสต์ศาสนาและได้หลบหนีการประหัตประหารมาตั้งแต่สมัยจักรพรรดิคือตีก ต่อมาเพื่อไม่ให้หน้าผากฝรั่งเศส ทางอังกฤษก็ประกาศการคุ้มครองแก่ชาวพม่า อินเดีย และจีน ในบังคับของตนด้วยเช่นกัน การขยายความครอบคลุมของผู้ได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตโดยประเทศมหาอำนาจนี้มี

ผลให้ประชากรจำนวนมากในสยามซึ่งไม่ได้พูดภาษาสยาม สามารถหลุดรอดจากการควบคุมของกฎหมายสยามไปได้

นอกจากสิทธิภาพนอกอาณาเขตที่ประเทศตะวันตกต้องการประกาศใช้กับคนในบังคับของตนเองแล้ว ยังมีผู้ที่อพยพเข้ามายังสยามใหม่ๆ เล็งเห็นช่องทางหาประโยชน์จากสถานะทางกฎหมายดังกล่าวและหาช่องทางให้ได้รับการคุ้มครองดังกล่าวด้วย จึงปรากฏว่ามีผู้อพยพโดยเฉพาะชาวจีนจำนวนมากที่เข้ามาทำงานในสยามได้หาทางหลีกเลี่ยงการจ่ายภาษีรายหัว และการข่มขู่ของเจ้าหน้าที่สยาม ด้วยการเข้าไปลงทะเบียนกับสถานทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ให้ตนได้สิทธิเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส นับเป็นการลดทอนอำนาจการบังคับของกฎหมายสยามไปมาก

ความเฟื่องฟูคึกคักและเสรีภาพของหนังสือพิมพ์ จนมีคำกล่าวว่าเป็นยุคเฟื่องของหนังสือพิมพ์นั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลจากเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต และความเป็นคนในบังคับต่างชาติ²² เนื่องจากทำให้รัฐไม่สามารถจัดการกับ

"คนสังกัดชาติญี่ปุ่น อิตาลี โปรตุเกส ฮอลันดา คนในสังกัดชาติอังกฤษกับฝรั่งเศสที่เป็นโจทก์ หรือจำเลยต้องขึ้น "ศาลกงสุล" เพราะเหตุที่คนในสังกัดชาติที่อยู่นอกเขตอำนาจศาลสยามเป็นผู้รับผิดชอบ เป็นบรรณาธิการและเจ้าของ ชื่อบุคคลในหน้าที่เหล่านี้ จึงเป็นชื่อแขกชวา บังคับฮอลันดา ชื่อจีนบังคับโปรตุเกส และชื่อฝรั่งบังคับอิตาลี หนังสือพิมพ์ที่ได้คนต่างชาติอยู่นอกอำนาจศาลไทยไว้เป็นผู้รับผิดชอบทางอรรถคดี... จึงตั้งตัวเป็นนกปีกกล้าขาแข็งจงเอาหนังสือพิมพ์ที่ผู้รับผิดชอบเป็นคนไทยขึ้นศาลไทยพลอยเป็นกระต่ายตื่นตูมปากกล้าตามเขาไปด้วย"²³

คนเหล่านี้พากันเขียนบทความทำลายและวิจารณ์ชนชั้นสูงชาวสยาม อย่างรุนแรง โดยไม่เกรงกลัวกฎหมายสยาม เนื่องจากรัฐไม่สามารถจัดการกับหนังสือพิมพ์ที่ใช้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตเป็นเงื่อนไข รัฐจึงหันไปจัดการก็โดยการออกหนังสือพิมพ์สำหรับตัวเองออกมาตอบโต้ ตัวอย่างเช่น

²² ดูงานการวิเคราะห์เรื่องนี้อย่างละเอียดใน Mathew Philip Copeland, "Contested Nationalism and the 1932 Overthrow of the Absolute Monarchy in Siam," Introduction and chapter 4-5.

²³ สติธย์ เสมานิล, วิสาสะ, 2 เล่ม (กรุงเทพฯ: ดันอ้อแกรมมี, 2539), เล่ม 2, หน้า 166.

หนังสือพิมพ์ไทย ที่พระคลังข้างที่เป็นเจ้าของ²⁴ หรือเขียนบทความโต้กับบรรดา "หนังสือพิมพ์ จำพวกปากเปราะ"²⁵ เหล่านั้นที่ได้รับการคุ้มครองจากสิทธิสภาพนอกอาณาเขตนี้ และที่สุดได้มีการออก "พระราชบัญญัติว่าด้วยสมุด เอกสาร แลหนังสือพิมพ์ พุทธศักราช ๒๔๖๕"²⁶ สำหรับหนังสือพิมพ์ที่มีผู้รับผิดชอบเป็นคนไทย

การพิมพ์และวรรณกรรมเพื่อการอ่านเพื่อความบันเทิง

การเปลี่ยนแปลงของจารีตวรรณกรรมไทยในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้พยายามแสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์มีลักษณะตรงกันข้ามอย่างสิ้นเชิงกับวรรณกรรมในสมัยปลายอยุธยา โดยวรรณกรรมที่ผลิตในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นั้น "มีลักษณะเพื่อการอ่านอย่างมาก" กล่าวคือ ถ้าไม่นับวรรณกรรมเพื่อการอ่านที่ผลิตขึ้นโดยกวีซึ่งใฝ่ใจกวีโบราณซึ่งมีอยู่ไม่มากนักแล้ว จะเห็นได้ว่า "วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์เป็นวรรณกรรมที่ง่ายต่อการอ่านของคนทั่วไปที่มีความรู้ทางหนังสือไม่มาก มีความง่ายทั้งศัพท์ที่ใช้และรูปแบบคำประพันธ์ ซึ่งถูกกลอนครอบงำเสียเป็นส่วนใหญ่" และแม้แต่วรรณกรรมเพื่อการแสดงเช่นบทละคร "ก็ถูกแต่งเพื่อให้ใช้ประโยชน์สำหรับการอ่านเพื่อความบันเทิงได้ด้วย"²⁷ กวีที่มีชื่อเสียงแห่งยุคอย่างเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นั้นก็ถือได้ว่าเป็นผู้ริเริ่มผลิตงานประพันธ์ในลักษณะที่ "เป็นวรรณกรรมเพื่อการอ่านโดยแท้" ซึ่งนิธิได้เสนอว่างานบางชิ้นอย่างเช่น ลิลิตศรีวิชัยชาติก ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ถือได้ว่าเป็นงานในแนว "ทดลองเสนอวรรณกรรมทางศาสนาที่เป็นอิสระจากพิธีกรรมโดยเด็ดขาด...แต่เขียนขึ้นเพื่อให้อ่าน ได้ทั้งความบันเทิงและได้บุญไปในตัว" จนอาจกล่าวได้ว่า "กวีท่านนี้ประสบความสำเร็จอย่างยิ่งในการเริ่มนิพนธ์วรรณกรรมเพื่อการอ่านเพื่อความบันเทิงชนิดใหม่

²⁴ สกิตย์ เสมานิล, วิสาสะ เล่ม 2, หน้า 128.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 184.

²⁶ เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 35 (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล, 2477), หน้า 561-580.

²⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2538), หน้า 94-95.

อีกอย่างหนึ่ง คือ การเขียนนิทานกลอน อันเป็นรูปแบบของวรรณกรรมที่ไม่เคยมีผู้เคยทำมาก่อน”²⁸

ปรากฏการณ์ที่แสดงถึงความสำเร็จของนิทานคำกลอนดังกล่าว คือ การที่จารีตที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้บุกเบิกไว้นี้ได้เปิดทางให้แก่กวีอย่าง สุนทรภู่ ที่รูปแบบการเขียนและผลงานประเภทที่ได้รับความนิยมอย่างสูงมากก็คือ การเขียนนิทานคำกลอน เป็นส่วนใหญ่ เช่น โคบุตร สิงห์ไตรภพ หรือ พระอภัยมณี ซึ่งเป็นวรรณกรรมเรื่องแรกๆ ที่ได้รับการตีพิมพ์ด้วยเทคโนโลยีการพิมพ์สมัยใหม่และได้รับความนิยมจากผู้อ่านอย่างสูงมาก จนสามารถทำรายได้จำนวนมหาศาลให้แก่ผู้พิมพ์

งานพิมพ์วรรณกรรมในช่วงแรกๆ นี้ส่วนมากจึงเป็นงานประเภทนิทานคำกลอนซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นวรรณกรรมที่มุ่งตอบสนองการขยายตัวของ การอ่านเพื่อความบันเทิง โดยเฉพาะจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากการเกิดและการเฟื่องฟูของหนังสือในแนว “หนังสือวัดเกาะ” ซึ่งจะกล่าวถึงโดยละเอียดในบทต่อไป ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ตลาดที่จะรองรับงานพิมพ์หนังสือภายหลังจากที่มีการนำเอาเทคโนโลยีการพิมพ์เข้ามาผลิตในเชิงพาณิชย์แทนการผลิตสำเนาหนังสือด้วยการคัดลอกในแบบจารีตจึงสามารถแบ่งได้กว้างๆ ออกเป็น 2 กลุ่ม คือ 1)ชนชั้นนำและกลุ่มปัญญาชนที่มีความรู้ ซึ่งนิยมเสพงานในเชิงความรู้ มีความซับซ้อนทางภาษา และรักษาจารีตวรรณกรรมของราชสำนัก และ 2)กลุ่มคนทั่วไปที่นิยมงานประเภทบันเทิงคดีหรือเรื่องประโลมโลกย์ ซึ่งในแง่หนึ่งก็คือการสืบทอดค่านิยมที่ปรากฏอยู่ในงานวรรณกรรมชาวบ้านประเภทกลอนสวดหรือวรรณกรรมพื้นบ้านที่ถูกนำไปใช้ในการแสดงมหรสพของชาวบ้าน แน่แน่นอนว่า ทั้งสองกลุ่มก็ไม่ได้มีเส้นแบ่งออกจากกันอย่างชัดเจน แต่มีความเหลื่อมซ้อนกันอยู่ในระดับต่างๆ นอกจากนี้ ลักษณะงานทั้งสองแนวทางนี้ก็มีปรากฏทั้งแบบจารีตเดิมที่เป็นเรื่องร้อยกรอง และงานที่รับอิทธิพลตะวันตกที่เป็นร้อยแก้วอีกด้วย²⁹

---

²⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 96.

²⁹ ดูพัฒนาการของงานเขียนร้อยแก้วสมัยใหม่ใน สุมาลี วีระวงศ์ (บรรณาธิการ), ร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย พ.ศ.2417-2453 (รวมเรื่องพร้อมด้วยบทนำเสนอ และตารางประกอบ), พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, 2547).

เมื่อเทียบจำนวนรายชื่อของหนังสือพิมพ์ตั้งแต่ในช่วงต้นของการเกิดเทคโนโลยีการพิมพ์จะพบว่า ในสมัยรัชกาลที่ 3 และที่ 4 มีรายชื่อวารสารและหนังสือพิมพ์ ทั้งรายวัน รายสัปดาห์ รายบักซ์ รายเดือน และรายปีรวมทั้งสิ้น 7 รายการ³⁰ ถัดมาในสมัยรัชกาลที่ 5 มีทั้งสิ้น 64 รายการ³¹ และในสมัยรัชกาลที่ 6 จำนวน 149 รายการ³² แม้ว่าอายุของหนังสือพิมพ์จำนวนหนึ่งจะสั้นส่วนใหญ่อยู่ได้ราวหนึ่งปีก็ตาม³³ แต่แสดงให้เห็นได้ว่ามีตลาดผู้บริโภคหนังสือเกิดขึ้นเป็นกลุ่มก้อนพอสมควร เนื้อเรื่องส่วนมากของวารสารและนิตยสารรายต่างๆ นี้เป็นเรื่องบันเทิงคดี หรือในนิตยสารบางรายการจะเป็นเรื่องบันเทิงคดีทั้งเล่ม ทั้งที่เป็นประเภทร้อยแก้วและร้อยกรอง แต่จำนวนเรื่องที่เป็นร้อยแก้วมีจำนวนมากกว่าอย่างเห็นได้ชัด สำหรับหนังสือพิมพ์รายวันที่มีคนติดตามอ่านทุกวันนั้นก็ไม่ใช่เพราะความสนใจในข่าวเพียงอย่างเดียว แต่บางครั้งการตีพิมพ์นวนิยายที่ลงเป็นตอนๆ ในหนังสือพิมพ์เหล่านั้นก็มีส่วนสำคัญที่ทำให้มีการติดตามอ่านอย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างที่ชัดเจนในกรณีนี้คือนิตยสารอย่างเช่น ทวีปัญญา และ ทศวรรษบันเทิง หรือนวนิยายอย่างเรื่อง ผู้ชนะสิบทิศ ของ "ยาขอบ" ที่ลงเป็นตอนๆ ในหนังสือพิมพ์และมีคนตามอ่านจนเป็นแฟนประจำของหนังสือพิมพ์ฉบับนั้น

โดยสรุป อาจกล่าวได้ว่าการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในประเทศไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทำให้มิชชันนารีนำเทคโนโลยีการพิมพ์สมัยใหม่เข้ามา เพื่อจัดพิมพ์พระคัมภีร์ไบเบิลและพจนานุกรมท้องถิ่น เป็นจุดเริ่มต้นการพิมพ์สมัยใหม่ในประเทศไทย ต่อมาจึงมีการตีพิมพ์เอกสารราชการ หนังสือพิมพ์ และหนังสือเล่ม เมื่อวัฒนธรรมการพิมพ์ขยายตัวขึ้น โรงพิมพ์ของมิชชันนารีสองแห่งจึงมีการแข่งขันกัน หาต้นฉบับมาพิมพ์เพื่อขาย ในที่สุดโรงพิมพ์ของหมอสมิทธิได้รับสิทธิการพิมพ์วรรณกรรมร้อยกรอง ซึ่งต้นฉบับเหล่านี้ได้มีการส่งต่อให้กับโรงพิมพ์ต่างๆ จนมาถึงโรงพิมพ์วัดเกาะในภายหลัง ภายใต้บริบทที่รัฐไทยเสียดิสริสภาพนอกอาณาเขต ทำให้รัฐไม่สามารถควบคุมนักเขียนได้เต็มที่ ในขณะที่ผู้อ่านแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มปัญญาชน ที่นิยมเสพ

---

³⁰ วารสารและหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย ซึ่งตีพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2387-2477 (พระนคร: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2513), หน้า 3-4.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4-9 และ 35-37.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 9-19 และ 37-39.

³³ ดูตารางปีเริ่มและปีเลิกของหนังสือพิมพ์ต่างๆ ใน เรื่องเดียวกัน.

งานสารคดีหรืองานที่มีคุณค่า กับกลุ่มคนทั่วไปที่นิยมเสพงานบันเทิงคดีหรือประโลมโลกย์ ซึ่งเป็นหนังสือแนวเดียวกับ "หนังสือวัดเกาะ"